

Kordalok kardala

Márkus Béla: *Szólamból szólamra*

Budapest, 2017, Hitel Könyvműhely

Ha van az egyetemes magyar irodalom szép és nemes ügyének szentelt élet, Márkus Béláé kétségkívül az. Hiszen nemcsak nemzedékek sorát nevelte irodalomértővé és -kedvelővé – köztük olyan magyartanárokat, akik a neki köszönhetően megszerzett tudást, a tőle kapott ismereteket tanítványaiknak adták tovább –, nemcsak szerkesztőként segítette tehetséges alkotók útnak indulását és beérkezését, de irodalomtörténetünk is jóval szegényebb volna hittel és szívvel, példás elhivatottsággal végzett tudományos munkája nélkül. Monográfiái, esszé- és tanulmánykötetei jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy teljesebb képet nyerjünk lassan klasszicizálódó és még formálódó életművekről egyaránt, hogy irodalmunk számos fehér foltja, térképének terra incognitát jelölő „Hic sunt leones” felirata eltűnjön. Miközben tágas horizontot átfogó tekintetét sosem tudták megcsalni délibábok. Értő odafordulása értékfelmutató is egyben – mintha garabonciásként birtokában volna a csak választottak számára megadatott kincstaláló képességnek. Írásaiban, még ha humorral átszóttek is, még ha stílusuk, világos, közérthető nyelvezetük a szakma kis körein túl a szélesebb olvasóközönségnek ugyancsak élményszerűvé teszi is őket (ami a terminológia bástyái mögé rejtőző érinthetlenség, nagyképűség ellenében igazán tanító szándékot tükröz), vaslogika, imponáló magabiztosság, hihetetlen alaposág, szinte kikezdzhetetlen felkészültség mutatkozik.

A Hitel Könyvműhely a tudós debreceni szerző utóbbi évtizedet átfogó tanulmányaiból adott ki gazdag válogatást Fa-

lusi Márton szerkesztésében, Nagy András (sajnos, egyik utolsó) borítótervével. A *Szólamból szólamra* kötettel így irodalomtörténeti érték, egyszersmind könyvremek is született.

A nagyjából egységes négy karba rendezett harminc hangja közül az első rögtön súlyosan zendül: a Szabédi László verscímét kölcsönző *Vezessen a párt* a kommunista hatalomátvételhez illeszkedve a dogmatizmus és sematizmus – Lukács György, Horváth Márton vagy Révai József „esztétikai pápák” irányította, ízléskarmesterek vezényelte – uralomra jutásának, monopolhelyzete kialakulásának a folyamatát mutatja meg, delikát módon kitekintve a nemzetiségi magyar irodalmakra is. Nem lép nagyot innen a *Szólamból szólamra* sem, mikor a kánonképzés és -formálás módozataiban rokonságot jelez a szocialista realizmus és a posztmodern között. Találóan állapítja meg: „1945 után nem volt e két irányzat, művészeti iskolán kívül más, amelyik [...] akkora 'agresszív önbizalommal' igyekezett volna elfogadtatni a maga 'csaknem militáns eszmerendjét'”. A kizárólagosságra törekvés helyett az egymás mellettséget, egymás kiegészítését tartja fontosnak (ugyanazt a problémát járja körül az Ablonczy Lászlónak ajánlott *Kiszorítás és/vagy kiszorulás a kánonból* is), s az irodalom érdekeinek védelmét azok felszámolása helyett, mert „a magyar irodalom nem lehet áldozat a kulturálisán egységesülő világ oltárán. Nem következhet olyan hagyománytör(tén)és, amely paradigmaváltás helyett irodalmunk egészének leváltását hozná magával.” Másként, jóval ironikusabban ír Márkus Béla a vajdaságiak félelméről,

a kultúrájukat fenyegető anyaországi gyarmatosítóktól és a túlzott erőlködésről, nehogy a „provincializmus régi-régi vádjá” érhesse az itteni irodalmi teljesítményeket (*Egy mondat a gyarmatosítókról*). Hozzátehetjük, hogy ez a félelem az anyaországi irodalom kisebb helyi köreiből is megvan, csak ott a fővárost, az ott élő alkotókat tekintik műmusnak. Az egység utolsó negyedében két könyvkritika kapott helyet – kezdő műbírálok számára mindkettő mintaértékű. A *Jegyzetek történelmi tanúsága a Tiszatáj* korábbi főszerkesztője, a híres Nagy Gáspár-vers, *A Fiú naplójából* közlése miatt menesztett Vörös László kordokumentumként is jelentős feljegyzéseit vizsgálja. Az írás külön érdekessége, hogy a recenzens kiválóan tudta hasznosítani saját, az *Alföld* szerkesztőjeként szerzett tapasztalatait is. A „nemzetieskedő népiesek” pedig Pintér M. Lajos *Ellenzékben* című kötete kapcsán a hatvanas évek végétől az 1987, szeptemberi lakiteleki tanácskozásig veszi számba a lassú változást hozó irodalmi eseményeket.

A második szöveg a szerzői életműben ugyancsak meghatározó erdélyi irodalomé. A *„Megyünk és örülünk Erdélynek”* antológia elemzésekor Márkus Béla nemcsak a kötet előzményét és annak hatását említi, nemcsak a korpusz erényeit emeli ki, de a hiányra is felhívja a figyelmet, a „Lengyel Balázs–Nemes Nagy Ágnes, illetve a Nagy László jegyzete naplók” kimaradására, s szomorúan konstatálja: „az utóbbi több mint fél évszázad magyarországi írástudói alig-alig mutattak-mutatnak érdeklődést a továbbra is kisebbségi sorban élő nemzetársaik iránt”. Irodalomtörténészként ebben is példát ad, igazolva, hogy számára esztétikum és etikum egyként fontos. A válogatott *Kézszerítés* nyomán áttekinti Reményik Sándor két világháború között született esszéit, kritikáit és vitairatait (*Kiválasztás, értékelés, ítélet*), más állásfoglalások mellett, a kor „talán legnagyobb tekintélyű költőjeként” az övét is felidézti az erdélyi irodalom elszakadásáról kezdett vitában („*Schisma-pör*”),

míg *A kocsárdi állomásban* a *Pásztortűz* szerkesztője, Berde Mária regényhősének mintájaként jelenik meg. Noha a *Magasfeszültség* szerzőjének nem volt köze hozzá, a *Szentségvivők* vasúti jelenete szerepet játszhatott abban, hogy egyik lektora, Dsida Jenő végül az itteni váróterembe helyezte át a *Nagycsütörtök* misztériumát. Szépgesztussal hívja fel a figyelmet Bánffy Miklós írói életművének értékeire (*Bánffy Miklós az irodalomban*), s óvja a teljes feledéstől a magyarózdai Horváth István lírai (*Szemközt az Idővel*) és prózai teljesítményét is. E két utóbbi írás a tragikusan eltávozott alkotóról (egy részeg szekuritátés tiszt ütötte el, és a balesetben szerzett súlyos sérülésekbe halt bele) akár kismonográfiává is bővíthető lehet. Az irodalom társadalmi megbecsülését is tükrözi, hogy a *Nagy Könyv*, 2005 esszé jóval szélesebb körű olvasói érdeklődésre számíthat, mint a megelőző irodalomtörténeti dolgozatok. Különösen, hogy a Wass Albert-jelenséget állítja középpontjába. Ezzel kapcsolatban a felfedezésre érdemesebb szerzők és művek közül néhány említése mellett, az „irodalmotanárok vizasztalásául is”, joggal állapítja meg: „más a népszerűség és más a minőség, más a siker és más az érték”. Irodalomtörténeti tények sorolásával oszlatja az író személye köré szőtt legendák homályát és megítélését illetően mindkét szélsőség képviselőit objektivitásra inti, mert „akik írófejedelmeként istenítik, azok nem kíváncsiak az irodalomtörténeti értékelésre, akik pedig ’szórakoztató fasisztának’ vélik, azok viszont nem kíváncsiak az életmű mégiscsak meglevő értékeire sem”.

A harmadik szöveg a megelőzőhöz szövevény, némi módosulással azt viszi tovább. *Korváltás vagy értékmegőrzés?* – teszi fel a kérdést a *Forrás* első nemzedékének jelentőségéről, a körötte kialakult polémia álláspontjait (köztük a címben jelzett kettőt, Kántor Lajosét és Szilágyi Istvánét) ütköztetve, bejárva a hatvanas évek második felének gazdag és szép műterméséig vezető utat. Amint a megelőzőekben

Horváth István, itt Páskándi Géza kap kiemelt figyelmet három fontos írással. Márkus Béla a fiatal költő 1957-es letartóztatásának előzményeiről és az 1963-as szabadulása utáni időszak eseményeiről szólva is kitér Szilágyi Domokos egyikben sem elhanyagolható ügynöki szerepére. Arra, hogy a művek „első számú interpretátora” mennyiben járulhatott hozzá a büntetéshez – erről Páskándi mindvégig hallgatott –, végeredményben a megfigyelt új verspoétikájának kialakulásához, életében a rehabilitáció, az erkölcsi jóvátétel elmaradásához. Aminek pótlásához saját eszközeivel tesz hozzá az irodalomtörténész: az elbeszélői életmű vizsgálatával („...természetünk határaiból kiszóktetnének”) és az 1965-től kezdődő, *Utunkbeli újrakezdés* bemutatásával (Páskándi Géza „második születése”), pozicionálva Páskándit az első *Forrás-nemzedék* „korváltói” között. A kötet szerkesztőjének érzékét dicséri, hogy e szövegek szomszédságában kapott helyet a Sütő András emléket megidéző (*Emlékek tükrében Sütő András*). Így, mivel a tárgyalt korszak részben egyezik, lehetőség kínálkozik a magatartásformák összevetésére is, s látható lesz például, hogy míg az egyetemista Páskándi első, *Piros madár* című kötetét elkobozták 56-ban, röviddel letartóztatása előtt, addig Sütő aláírta a magyarországi forradalmat elítélő *Lelkiismeretünk parancsszavát*, míg előbbit a börtönben kínozták és verték, addig utóbbi a falusi osztályharcban és az irodalomban is a „rendcsinálók” közé tartozott.

Másként, a könyvkiadás véletlenének köszönhetően került egymás mellé az a három alkotó, akiknek emigrációs publicisztikáit a *Hódothsági irodalom* tekinti át. Nyíró József, Cs. Szabó László és Wass Albert közéleti írásai azon túl, hogy nyilvánvalóan a szerzők jellegzetes felfogását tükrözik, a nyugati magyar emigráció történetének negyedszázadába engednek bepillantást, ekként komoly dokumentumértékük is van. Akárcsak Szabó Zoltán *Nyugati vártán* című, kétkötetes gyűjteménye, melyben elsősorban a nemzet,

a közösség dolgaira figyelmez az őrt álló – „aggályos igazságérzettel”, mondandóját gondosan mérlegelve, „intellektuális tisztességgel”. Mivel mindez az elemzőt is jellemzi, természetesen, hogy a korpusz érényei mellett a kisebb hibákat, hiányosságokat is megemlíti, melyek ugyanakkor eltörpülnek az értékek árnyékában. S ha már kortörténet és kiegészítés: a *Magyar írók tanúságtétele (1944–45)* könyvet alkotó négy munkán túl további három olyat is göröcső alá vesz a „*Ki beszél győzelemről? Túlélni – ez minden*” dolgozatban, melyekkel még teljesebb lehetett volna annak anyaga. Darvas József (*Város az ingoványon*), Déry Tibor (*Alvilági játékok*), Kassák Lajos (*Kis könyv haldozásunk emlékére*) és Nagy Lajos (*Pincenapló*) műveihez nemcsak az háborús naplójelleg, a műfaji rokonság, de a címbéli Rilke-idézet találósága is társítja Szép Ernő *Emberszagát*, Asztalos Istvántól az *Író a Hadakútját* és Zsolt Bélatól a *Kilenc koffert*. A delikát részletekre, különlegességekre érzékeny szem pedig arra is felfigyelt, hogy Darvas tényszerű közlése szerint a megszálló németek, noha „parancsolták” a zsidók elleni rendelkezéseket, filmre vették és Svájcban vetítették a gettók borzalmaikat, a csendőri kegyetlenkedéseket.

Szebb dolgokra: barátságokra, kortársak érezhető örömmel forgatott műveire hangolt a negyedik szólam. Elágazásainál megpihenve járja be Márkus Béla Gál Sándor alkotói útját („*otthon hazátlan, örök csavargó*”), ismételten felvetve a 75 éves szerző életművét áttekintő monográfia szükségességét. Mindennél beszédesebb, hogy ezt a nagy munkát aztán (nagyjából a felvidéki író korával megegyező kötetmenyiséget kellett hozzá csak primer irodalomként elolvasni) maga vette vállára és teljesítette kiválóan, a legmegfelelőbb ajándékként az ünnepelt 80. születésnapjára (Gál Sándor. MMA, 2017). Ahol a személyes kapcsolat engedi, szívesen csillogtatja meg humorát is: mosollyal követhető elmefutamok – persze ez semmivel sem csökkenti az írássok értékét – a Király Lász-

ló „képtelen költészetének” „szentelt” *Egy huncut költő szemén szedett költeményei* és a Szakolczay Lajost köszöntő – felvett, egyébként anyai nevével is játszó – *A szakács kritikus*. Az ilyen finomságok nemcsak színesítik, de bizonyosan az olvasók szélesebb körei számára is érdekesebbé, vonzóbbá teszik a kötetet. Másként, a bajtársiasság mellett inkább szakmai nagyrabecsüléssel emlékezik a *Tiszatáj* 2011-ben eltávozott főszerkesztőjére, Olasz Sándorra (*Égi barátsággal*), rajzolja meg Imre László tudós- (*Józsanság és szemléletesség*) és Nagy Gábor költőportréját („*Teljesen élni éltemet*”). Utóbbi azért is fontos, sőt példaértékű esszé, mert a középnemzedék egyik jelentős alkotójának művéhez közelít benne, manapság ritkán tapasztalható figyelemmel az alapvetően évtizedekkel korábbi irodalmi jelenségeket, folyamatokat vizsgáló, tekintélye csúcán álló irodalomtörténész, aki a költő dicséretét ráadásul a kritikusra és tanulmányíróra is kiterjeszti. A szólamok egyensúlyát megtartva, Falusi Márton szerkesztő e szövegek mellé is válogatott kötetelemzéseket. Oravecz Imre két könyvéhez (*Halászóember, Egy hegy megy*), szajlai töredékeihez, verses „faluregényéhez” és tárcái, publicisztikai gyűjteményéhez Márkus Béla Borbély Szilárd *Nincstelenek* családregegyét állítja társul, arra is figyelve, a három „minta” miként jeleníti meg a széles merítésű (Isertől

a néprajzos Jávor Katáig) segédeszköz-idézetekben foglaltakat (*Mint(h)afalvak*). Tamás Attila *Határhelyzetben* kötete kapcsán pedig, a szerteágazó munkásság eredményeit is összegezve, irodalomértés és -értelmezés ottani kérdéseiről, a szerző által felvetett polémia lehetőségéről írja: „Hogy erre a vitára, eszmecserére sor kerül-e, és ha igen, akkor a nyilvánosság előtt-e – mindez már nem a szerzőtől függ. E tekintetben nincs határhelyzetben – legfeljebb kész helyzet elé lehet állítani. Kiváltképp azzal, ha felvetéseit, a műértelmezés módszereit érintő észrevételeit csend, hallgatás követné. Irodalmi közállapotainkat tekintve ez sem lenne meglepetés.”

Az viszont meglepetés lenne, ha Márkus Béla *Szólamból szólamra* épített karéneke csupán botfülekre találna, ha könyve nem jutna el a benne foglalt írások rangját megillető, a gondosan, sokszínűen összeállított korpuszt megbecsülő helyekre, ha nem kapna megfelelő figyelmet. Mert az azt jelentené, hogy nemcsak az irodalom, az irodalomtörténet nélkülözhető, de az anyanyelv, a széles körű értékelmutatás, a minőség követelménye, a nemzeti összetartozás, a magyar megmaradás sem fontos immár. Természetesen vannak ezt kántáló hangok is, szerencsére halkak. Hallatóik bizonyára nem fogják elolvasni Márkus Béla könyvét (sem), reméljük, rajtuk kívül annál többen.

Szemes Péter

SZEMES PÉTER (1979) irodalomtörténész, kritikus. Utóbbi kötete: *Itt és otthon. Válogatott kritikai írások, 2008–2014* (2015).

Latin érudíció és nemzeti azonosság

Szörényi László: *Hunok és jezsuiták*

Bp., 2018, Nap Kiadó

Ha a kultúrát és hordozóját, pl. a nemzetet lényegét tekintve folyamatosan (és nem statikus adottságnak) tekintjük – márpedig annak kell tekintenünk, ha emberekkel hozzuk összefüggésbe, történetiséget föltételezünk benne, s nem visszamenőleg, egy ügynek és célnak a leegyszerűsítő nézőpontjából kívánjuk értelmezni –, akkor a történelem meghatározó kihívásainak értékelésekor figyelmünket nemcsak az eseményekre, az elért vagy elszalasztott eredményekre kell fordítanunk, hanem a velük kapcsolatban megjárt út minőségére is. A folyamatok hatástörténetének vizsgálata, a „Mivé váltunk általa és benne?” kérdése vezet el a kultúra és a közöségiség viszonyának természetéhez, vagyis így lehet (a pillanatképként, statikusan csak nagy kockázatokkal vázolható) nemzet tudatot, nemzeti jelleget, civilizációs hovatarozást tetten érni, meghatározni. A politikának ugyan szüksége van jelképpé emelhető pillanatképekre, ezek azonban valójában élettelenek (pontosabban leginkább abban a korban élnek, amelyben kiemelték őket folyamatukból, s legkevésbé abban, amelyből valók). A változó közeg rejti, mutatja mindig a közös jellegű dolgozó erők viszonyának természetét, és ez ad értelmet a tetten ért pillanati állapotoknak is, amelyeket esztétikai, etikai minőségükben viszonyításként fölhasználunk napi választásainkhoz.

Ma, amikor a politikai közbeszéd és a neki kiszolgáltató tudomány évszázados tudománytörténeti közhelyek használatával hírértéken versenyez a művelt és kevésbé művelt közönség figyelméért éppen az őstörténet érzékeny, hagyományosan nemzeti becsületbe vágó terepén,

nem haszontalan olyan korokra irányítanunk figyelmünket, amelyekben ez a kérdés (szintén) szorosan összefüggött a magyar nemzetépítés gondolatával. Ha másért nem, azért, hogy viszonyítani tudjunk majd, amikor a mai viták kiforriják magukat: mivé lettünk az elmúlt nemzetépítő igyekezetek következtében akkor, évtizedekkel vagy évszázadokkal ezelőtt. Mert az, ahogyan történelem, nyelvészet, régiségkutatás (művészettörténet, irodalomtörténet, néprajz, régészet) és irodalom diskurzusa összeér, vetélkedik és hat egymásra a nemzeti önazonosság meghatározásában, az a folyamat évszázadokra, emberek millióira hat – kultúrát, lelkiületet teremt. Mindez nem politikai kurzusoknak kiszolgáltatót karrier- és intézménytörténetek élettartamában, hanem társadalmakéban, kulturális korszakokéban, *longue durée*-ben mérhető civilizációs kérdés, amelynek tétje valójában nem az egy igaz „történeti igazság” földerítése: sokkal inkább az, hogy fölismerjük-e a folyamat közösségformáló jellegét és azt a szerepet, amelyet a nemzeti összetartozás önképének kialakításában betölt. S nem utolsósorban ez: a fölismerés olyan minőségű volt-e, hogy hasznosulhasson abban a közösségben, amelyre vonatkozik.

A folyamatot jelölő forrásanyag mikrofilológiai és makrotextológiai vizsgálata olyan feladat, amelynek nem könnyű megfelelni. Különösen úgy, ha ez a forrásanyag alapvetően nem magyarul, sőt nem is ma élő, beszélt nyelven szól – hanem latinul. Tetézhetném: a XVIII. század barokk és klasszicizáló latinságán. A kihívás pedig nem lényegtelen a nagy kérdés szempontjából, hiszen nemzeti létünk nagyobb